

Het IK ontsluiten: onze levenstaak

Literatuuronderzoek van de ontwikkelingsgeschiedenis van het IK in de filosofie en de psychologie om het amorfe begrip van het IK tot een vast omlijnd beeld te vormen voor de opvoedingspraktijk.

Margriet Stuijt

E-mail adres: mstuijt@xs4all.nl

Student Registration Number: 398899

University of Plymouth Faculty of Education

European Masters Programme (2962) Academic year 2006–07

Integrated Masters Programme

Assessment mode: Review of a Body of Knowledge 5172 words

September 2007

Sonnet

ik

mij

ik

mij

mij

ik

mij

ik

ik

ik

mijn

mijn

mijn

ik

(Lucebert 2004: 17)

VOORWOORD

Als juf of meester zie je op school regelmatig kinderen die zichzelf niet goed lijken te besturen. Ze kunnen zich moeilijk beteugelen of het zijn kinderen die zich juist te weinig manifesteren waardoor hun leerprestaties achterblijven. 'Een zwak IK', zeggen we dan in sommige gevallen en vragen ons vervolgens af hoe we die kinderen het beste kunnen helpen. Maar op de vraag wat het IK nu precies is beginnen we vage dingen te stamelen als: onze kern, ego, persoonlijkheid, het meest wezenlijke deel van een mens, de onsterfelijke ziel die in ons lichaam woont, het unieke van iemand of het goddelijke vonkje in ons! Zelf heb ik bij die vraag de neiging het unieke van elk mens te noemen of 'het goddelijke vonkje in ons' omdat het zo mooi klinkt! Maar het liefste blijf ik vaag en ontwijkend over de inhoud, de vorm en de locatie van ons IK. Het IK blijkt een bijzonder amorf begrip te zijn. Wat is het IK? Waar zit het? Waar komt het vandaan, waar wil het heen? Waarom is het zo belangrijk en waar heb je het voor nodig? Hoe ontwikkel je een stevig en betrouwbaar IK dat duidelijk zichtbaar is voor anderen zodat men weet wie je bent en daar rekening mee kan houden?

INLEIDING

In de hierboven geschetste praktijk situatie rijzen de vragen over het onderwerp van deze literatuurstudie. Vragen die opheldering behoeven zodat handreikingen gezocht kunnen worden voor de opvoeding van het IK. Bibliotheken vol met boeken erover verwachtte ik te vinden maar ik trof juist weinig zelfstandige literatuur aan over zo'n belangrijk fenomeen als ons IK! Volgens Kohnstamm (2005: 150) komt dat misschien deels door ons westerse geloof in een onsterfelijke ziel die in ons lichaam huist en die als de kern en essentie van ons zelf wordt gezien. Omdat die ziel tijdloos en onsterfelijk is hoeft hij zich ook niet te ontwikkelen. Hij is er al bij de geboorte en woont in ons lichaam tot aan de dood. Mijn zoektocht leert mij al gauw dat het IK voornamelijk een onderwerp van bestudering was van theologen,

filosofen, fenomenologen, psychiaters, psychologen en tegenwoordig ook van ontwikkelingspsychologen. Dat laatste stemt hoopvol. Kennelijk, in tegenstelling tot wat Kohnstamm beweert, is er wellicht toch iets aan het IK te ontwikkelen! Een oplettende lezer echter komt juist wel voortdurend beschrijvingen en definities van het IK tegen in de media en in uiteenlopende populaire en semi-wetenschappelijke publicaties. Het thema is van iedereen en iedereen kan en mag zich ermee bezig houden al naar gelang de eigen invalshoek. Dat houdt als bijkomend effect helaas ook in dat ons amorf begrip van het IK daarmee gevoed en in stand gehouden wordt. Net zoals de vele benamingen en de verwarrende terminologie die de filosofie en de psychologie hanteren om het IK aan te duiden bijdragen aan onze verwarring en onzekerheid. Voor deze studie kies ik ervoor om het ik consequent IK te noemen en waar nodig de gangbare term die gebruikt wordt door een schrijver te versimpelen voor een beter begrip van het IK binnen dit onderzoek. Al snel blijkt mij de enorme reikwijdte van het onderwerp. Het IK reikt van ons meest verborgen binnenste tot aan God, met alles daartussenin lijkt wel!

Schrijvers en dichters ontkomen er niet aan om zich intensief met hun eigen IK en de ik-figuur van hun verhalen bezig te houden omdat ze anders hun werk niet kunnen doen. De meest duidelijke artistieke uitwerking van zo'n intensieve concentratie op het eigen IK vond ik in dichtvorm bij Lucebert (2004: 17). Zijn gedicht siert daarom het begin van dit literatuuronderzoek. Gerrit Komrij (1998: 324-327) noemt het een oersonnet, als een rechtopstaand kruis zonder dwarshout dat lezers met het hogere en het lagere kan verbinden. Zoals bij de gebeurtenis op Golgotha de aardse wereld met de hemelse werd verbonden. Komrij's enthousiasme deel ik en ik ervaar bij het lezen van dit Sonnet een blijde, bevrijdende opluchting!

Veel minder stralend, maar wel net zo intrigerend is wat psycholoog en stafmedewerker van een centrum voor drugsverslaafden, Ron Dunselman (1995:35) te melden heeft over het IK in verband met verslaving. Hij ziet dat drugs in staat zijn de ziel van de mens zodanig te manipuleren dat de kern ervan '*...ons ik, in toenemende mate buiten werking wordt gesteld en dat de drugs - en niet ons ik - de onderlinge verhouding en samenhang van ons denken, voelen en willen gaan bepalen*' (app.1,1). Het beeld van een ernstige drugsverslaafde wordt

daarmee dat van een mens zonder macht over zijn IK die niet meer in staat is zichzelf te besturen. Als je er op die manier naar kijkt is het denkbaar dat er een verband bestaat tussen Dunselman's beweringen en de observatie van kinderen die zich niet zo goed kunnen beteugelen of manifesteren.

Tussen deze twee uitersten van het IK, een positief, krachtig en productief IK en een machteloos IK zonder levenskracht, bevinden zich een aantal beschrijvingen van het IK die mijn aandacht trekken. In grote lijnen kan ik die beschrijvingen onderverdelen in:

- 1 - filosofische benaderingen - Denken over het IK,
- 2 - psychologische benaderingen – De ziel en het IK
- 3 - praktische publicaties - Opvoeden en ontwikkelen van het IK.

Denken, voelen en willen zijn tevens de drie gebieden die leraren bij zichzelf en bij de leerlingen aanspreken met de pedagogie van het Vrijeschool onderwijs. Een pedagogie die nastreeft om te worden wie je bent (app.1,2). In die pedagogie liggen volgens mij belangrijke mogelijkheden om het IK harmonieus te ontwikkelen. Met deze onderverdeling van de gevonden literatuur hoop ik een vaster omlijnd begrip van het IK te ontwikkelen en handreikingen te vinden voor de praktische opvoeding van ons eigen IK en dat van onze kinderen.

FILOSOFISCHE GESCHIEDENIS VAN HET IK

Voor vragen over wat het IK is, de locatie ervan, waar het vandaan komt en waar het heen wil hoop ik bij filosofen en theologen antwoorden te vinden. De Amerikaanse filosofe J. Lenore Wright (1972 -) onderzoekt in haar boek *The Philosophers 'I'* (Wright 2006: 3-6) de autobiografische geschriften van vijf westerse filosofen op hun zoektocht naar hun eigen ZELF ofwel hun IK. Zij laat zien hoe deze filosofen de aandacht naar binnen wenden en hun analytische vermogens op zichzelf richten. Anders dan schrijvers en dichters maken filosofen gebruik van hun analytische verplichtingen waarmee ze hun IK wel moeten ontsluiten om zich te kunnen verantwoorden. Wright onderzoekt de lijnen waarlangs deze vijf denkers te werk zijn gegaan. Zij hoopt door het benoemen ervan een begrippenkader te scheppen waarmee de toenemende discussies over het IK gevoerd kunnen worden (Wright 2006: 7, 55). Ik denk dat zij ons hiermee een grote dienst bewijst in de strijd ons gestamel over het IK te overwinnen. Door haar keuze (Wright 2006: 55) voor

Aurelius Augustinus (354-430) *Bekentenissen (Confessiones)* (397-400), René Descartes (1596-1650) *Meditaties* (1641), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) *De Belijdenissen* (1770), Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) *Ecce Homo* (1889) en Hazel Estella Barnes (1915-) *The Story I Tell Myself* (1997) laat zij tevens de geschiedenis van het IK in de westerse filosofie zien. Ze laat zien hoe het IK zich in een stap voor stap voortschrijdende beweging ontwikkelt en transformeert. Van een IK met de blik naar binnen gericht op zichzelf als de actieve schepper van beweringen en handelingen naar een IK met de blik van buitenaf op zichzelf gericht, als een verslaggever van de bijzondere eigen verklaringen en daden (Wright 2006: 5, 55). Niet alleen bespreekt Wright vijf klinkende namen uit onze culturele geschiedenis. Ze gaat in haar inleiding nóg verder terug in de tijd om haar betoog op de poëtische waarheid van Plato (427-347 v.Chr) te funderen. In *Feest (Symposium)* (1997) beschrijft Plato de mythische kijk van Aristofanes op de liefde en laat hem het verhaal vertellen van de twee gescheiden helften die naar hereniging en heelheid verlangen (app.1,3). De poëtische scheiding van de helften bij Plato en de filosofische splitsing van het IK in een innerlijk- en een uiterlijk- IK die Wright (2006: p.49-108) hanteert, maken allebei deel uit van dezelfde oeroude menselijke zoektocht naar de eigen identiteit, het ZELF ofwel ons IK! Bij Plato is de goddelijke wereld een vanzelfsprekend onderdeel van het leven en dus ook van het IK, maar Wright waarschuwt ons dat: *'Over time, we see ourselves as constructed, rhetorical beings only, rather than as deeply ontological and spiritual creatures'* (Wright 2006: 6).

De Bekentenissen van kerkvader **Augustinus** is volgens Wright (2006: 55) niet alleen de oudste maar ook een van de meest ambitieuze en mooiste filosofische autobiografieën die er bestaat. Zelf geeft ze hieruit geen voorbeeld maar in Störigs' *Geschiedenis van de Filosofie* vind ik een citaat waarin Augustinus hartstochtelijk over de diepten van zijn ziel uitwijdt in een gesprek met God waarin hij vragen over zichzelf stelt en vertelt over de ontdekkingen in zijn verborgen binnenste (app.1,4). De Grieken zagen de ziel als een passagier die van boven kwam en zich in het aardse lichaam vestigde dat van ondergeschikte waarde was dan de tijdloze ziel (Wright 2006: 56). Augustinus plaatste het IK in het denken. Door de hartstochtelijke zelfkritiek waarmee Augustinus zijn binnenste onderzoekt en het naar buiten keert ontdekt hij als eerste dat donkere gebied in ons, dat later door de zielkunde, de psychologie 'het onbewuste' wordt genoemd (Störig 2006: 242).

Descartes doorbreekt de invloed van Augustinus op ons christelijke denken door met zijn wiskundige methode het IK te ontdoen van het spirituele deel en het tot een wetenschappelijk IK om te vormen;” *Cogito ergo sum - Ik denk, dus ik ben*” (Störig 2006: 341). De gedachte zelf is de kern van het Cartesiaanse IK. Daarmee transformeert Descartes het Platoonse idee van een denkende ziel of geest naar een mechanisch, kennis verkrijgend denkend ding of wezen (Wright 2006: 70).

Rousseau gaat in zijn *Belijdenissen* weer een stap verder met de evolutie van het IK. Wright (2006: 87) concludeert dat Rousseau het IK transformeert van een denkend ding of wezen naar een IK dat is samengesteld uit intellect en emotie en dat gevormd wordt door de invloed die het verleden op het heden heeft. Dat betekent dat de geschiedenis voor samenhang en eenheid van het IK zorgt, dat vastzit in de tijd. De identiteit van het IK wordt bepaald door de sociaal maatschappelijke krachten waarin het is gesitueerd. Rousseau geloofde dat door het beschrijven ervan onze identiteit aangepast kan worden, ons verhaal uitgedaagd en ons IK gerelativeerd, bevestigd of ondersteund kan worden. Het autobiografisch schrijven kan de *auteur* van een tekst in staat stellen samen te smelten met de *schrijver* van de tekst op zo’n manier dat het onderscheid tussen de retorische en de ontologische dimensies van bestaan zinvol en meerduldig overblijven (Wright 2006: 87). Wright verklaart Rousseau tot de eerste belijdende autobiografische filosoof die zijn innerlijke IK als een soort masker draagt. Door zijn manier van omgaan met zijn IK slaat Rousseau een brug tussen de klassieke en de moderne overpeinzingen van het IK. Voor Augustinus en Descartes is het IK een denkende substantie die weliswaar gevormd wordt door de tijd waarin het leeft maar die tegelijkertijd in staat is tot tijdloos nadenken en die eeuwige waarheden kent. Nietzsche en Barnes daarentegen zien het IK als een verzonnen begrip of masker waarachter latente menselijke krachten en de interpretatie van betekenissen zich verbergen. Omdat zij mensen zien als wezens in de tijd gesitueerd, gevormd door die tijd maar niet bepaald door die tijd beweren zij dat alleen het vertellen, het verslag doen van de eigen geschiedenis en het overwegen daarvan de scheppende ontwikkelingscapaciteit kan verenigen die wij het IK noemen. Door zichzelf binnenste buiten te keren en bekend te maken aan anderen vervaagde Rousseau het onderscheid tussen het innerlijke en het uiterlijke IK (Wright 2006: 88).

Nietzsche vernietigt met zijn scherpe kritiek rigoureus alle overgeleverde theorieën van Augustinus, Descartes en Rousseau. Hij maakt ruimte vrij om opnieuw te kunnen beginnen. Nietzsche gaat ook ver terug in de geschiedenis, namelijk naar de Grieken maar hij doet dat om zijn theorie te baseren op polair tegengestelde krachten die hij dionysisch en apollinisch noemt. Het dionysische vergelijkt hij met een roes, de vormloze oerwil, zoals die onmiddellijk in de muziek tot uiting komt. Het apollinische is de macht van maat en harmonie (Störig 2006: 570). Twee duidelijke uitspraken van Nietzsche over het IK heb ik gevonden. Wright kiest uit het eerder geschreven *On the Genealogy of Morals*, Nietzsche's beschrijving over het ontstaan van het IK waar hij uitlegt hoe het uit de geïnternaliseerde instincten ontstaat (app.1,5). Störig kiest uit *Ecce Homo* een andere beschrijving over het IK in dichtvorm (Störig 2006: 580):

*'Ja! Ik weet vanwaar ik stam!
Onverzadigd als de vlam
gloeï ik en verteer mijn ik.
Licht wordt alles wat ik aangrijp,
kool wordt alles wat ik achterlaat:
vlam ben ik gewis!'*

In de uitspraak die Wright koos beschrijft hij volgens mij hoe het IK zich binnenin de fysieke mens bevindt en heeft ontwikkeld. Met het gedicht geeft hij de oorsprong van het IK buiten de fysieke mens aan. Een oorsprong die zich lijkt te bevinden in de krachten of elementen van het universum. Kennelijk legt ook Nietzsche een verband tussen ons diepst verborgen innerlijk en de geestelijke wereld. Net zoals Komrij dat doet met *Sonnet* van Lucebert! Nietzsche geeft niet voor niets zijn testamentaire werk de titel *Ecce Homo* mee. Het zijn de Latijnse woorden voor 'Zie de mens', de woorden waarmee Pilatus de gegeselde en met doornen gekroonde Christus aan het volk voorstelde. Woorden die nu als zelfstandig naamwoord het beeld van de lijdende Christus betekenen (Van Dale 1984: 689). Hiermee raakt Nietzsche aan een gebied waar volgens de arts en psychiater Willem Zeylmans 'zielkunde en wereldbeschouwing in elkaar overgaan' (Zeylmans 1993: 179). Zeylmans stelt dat het lijden van Christus, net als elk ander leed, van grote betekenis is voor de menselijke ziel en voor de ontwikkeling van het menselijke IK. Door 'verinnerlijking, loutering en vergeestelijking' kan de mens zijn IK ontwikkelen tot iets waarmee hij het goddelijke in zich bewust kan worden (1993: 178-179). Wij zagen al eerder hoe Gerrit Komrij het inspirerende verband wilde aantonen tussen

de historische gebeurtenis op Golgotha en het gedicht van Lucebert. Nietzsche voegt er het fenomeen lijden aan toe en noemt zijn eigen levensverhaal '*Ecce Homo*'. Daarnaast '*buit hij zijn denkbeeld van de 'wilskracht tot macht' uit om opnieuw te definiëren wat wij zijn (scheppers) en wie wij zijn (alles wat wij zelf van onszelf maken)*'. Door te begrijpen 'wie je bent' kun je worden wie je bent door de voorstelling die je van jezelf hebt gemaakt te gaan realiseren (Wright 2006: 99).

Barnes brengt in *The Story I Tell Myself* een verder evoluerende filosofische kijk op het IK naar voren. Sartre navolgend verklaart Barnes dat het IK '*omheind is door de horizon van het bewustzijn*' (Wright 2006: 100). Dat houdt in dat het bewustzijn zelf een IK creëert door het overdenken van de materiele en sociale omstandigheden waarin het leeft. Deze opvatting toont overeenkomsten met die van Nietzsche. Beide denkers ontkennen en herscheppen de betekenis van de wereld en willen zelf bepalen wie en wat ze zijn. Voor hen is een IK niet door tijd en herinnering gevormd maar door voortdurende creatieve overpeinzingen. Wanneer Barnes zegt '*autobiografie is een uitbreiding van wat we innerlijk elke dag van ons leven doen*' (Wright 2006: 100) bedoelt ze daarmee te zeggen dat wij zelf een IK samenstellen voor onszelf en anderen, dat tot voorwerp dient in elke ontmoeting die we hebben. De autobiografie laat zien welke doelen en mogelijkheden we hadden. Waar voor Nietzsche het zelfbeschrijven een IK scheidt, brengt zelfbeschrijving voor Barnes alleen maar een IK in kaart dat al begrensd is door bewustzijn. Dit belangrijke verschil benadrukt Barnes nog eens door te beweren dat *The Story I Tell Myself* een gearrangeerde waarheid is (Wright 2006: 100). In haar autobiografie laat Barnes zichzelf zien als een steeds veranderend IK dat wordt opgebouwd door een alterspectief (app. 1,7) bewustzijn. Zij geeft de voorkeur aan het uiterlijk-IK hoewel ze het voortdurende bestaansconflict erkent tussen het ego en het bewustzijn, het innerlijk-IK en het uiterlijk-IK. Sartre gebruikt daar zijn termen *etre-en-soi* (in-jezelf-zijn) en *etre-pour-soi* (voor-jezelf-zijn) voor. Volgens Barnes vormen onze alledaagse handelingen en keuzes onze identiteit. In de eerste plaats bestaat de mens, redeneert Sartre, en karakteriseert zich pas achteraf (Wright 2006: 107).

Volgens Wright kom je tot zelfkennis door het IK in de autobiografie te bestuderen. Dat geeft gelegenheid tot betrouwbare IK-onthullingen en authentieke ontmoetingen met het IK die uiteindelijk naar zelfkennis leiden. Binnen de filosofische autobiografie bestaan drie vormen van zelfreflectie die ook binnen het

grotere geheel van zelfonderzoek vallen zoals introspectie, retrospectie en alterspectie (app.1,7). Dit zijn manieren van zelfreflectie die IK-identiteit vormen (Wright 2006: 107).

Tijdens het bestuderen van deze filosofische visies op het IK zijn verschillende antwoorden op mijn vragen gekomen die tot nadenken stemmen. Het IK is een unieke kern die zich in de ziel, in het denken, in de gedachte zelf, in het hart, de instincten of in ons bewustzijn kan bevinden en in contact staat met God. Het vindt zijn oorsprong in God of in de mens zelf en wil de mens helpen zichzelf te realiseren tot uniek individu. Door haar werk stelt Wright ons mijns inziens beter in staat om meer genuanceerd over het IK te kunnen praten. Langzaam beginnen contouren zich wat scherper af te tekenen in het amorf beeld van ons IK. Maar de volgende vragen dringen zich op: Waarom is het IK zo belangrijk voor ons en waar hebben we het voor nodig? Wellicht dat de zielkunde, de psychologie deze vragen kan beantwoorden. Dus ga ik nu verder op zoek wat de psychologie ons kan vertellen over het IK.

PSYCHOLOGISCHE BENADERING VAN HET IK

Rond 1900 kwam het IK in de belangstelling van de psychologie bij onder meer Roberto Assagioli, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung en Rudolf Steiner. Sindsdien zijn deze zielkundigen wereldwijd bekend geworden en gebleven met hun benaderingen van de ziel. Wij gaan nu van het denken naar voelen, van het geestelijke gebied naar het emotionele gebied, om het belang en de noodzaak van het IK te leren kennen. Bovengenoemde onderzoekers van de ziel waren alle vier actief in dezelfde tijdsperiode, in hetzelfde geografische gebied en deelden dezelfde culturele achtergrond waarvan Wenen het centrum was (app.2,1). Wereldwijde bekendheid bereikten zij met hun theorieën die nog altijd van grote invloed zijn in de wetenschap en basisvormend bij onderzoek van de ziel tot op de dag van vandaag. Ook die eerste generatie zielenvorsers lijkt rondom de hete brij te draaien in hun pogingen de ziel te duiden. Ieder bedenkt zijn eigen theorie en gebruikt eigen begrippen en woorden om het IK, de functies en de behuizing te benoemen. Telkens andere namen voor dezelfde dingen, maar niet altijd dezelfde aspecten worden benoemd, waardoor mijn beeld over het IK juist ingewikkelder wordt.

De meeste mensen zullen met betrekking tot het IK in de psychologie waarschijnlijk als eerste aan Freud en zijn persoonlijkheidstheorie denken. Dat doe ik zelf ook,

zonder eigenlijk het naadje van de kous ervan te kennen! Als Vrijeschool pedagoog echter ben ik beter bekend met het mensbeeld van Steiner. Verschillende persoonlijkheidstheorieën en mensbeelden met betrekking tot het IK wil ik nu onder elkaar zetten om te zien waar zij overeenkomen of elkaar tegenspreken. Eén overeenkomst die de vier genoemde zielkundigen met elkaar bindt is dat de wetenschappelijkheid van hun werk is aangevochten door andere wetenschappers maar ook door hun vakgenoten. Hun theorieën zijn vaak *'gekunstelde metaforen'* genoemd, *'vergezochte constructies'*, die niets met de rationele Westerse denkwereld te maken heeft en het aspect van *'de spirituele kennis die aan het ontstaan van de bewuste theorieën had bijgedragen'* werd niet genoemd (psychoassagioli2.html 2006: 2). Martyn Rawson (2003) benoemt dat conflict wanneer hij zegt, *'...altered states of consciousness..., states which have played a very significant role in human culture but which rationalism tries to suppress...'* (app.1,8). Een overeenkomst tussen Freud en Jung is dat zij analytisch te werk gingen, het grote geheel opdeelden in kleine delen en die bestudeerden om tot een beter begrip van het geheel te komen. Steiner en Assagioli daarentegen gingen uit van de synthese, het samenstellen en verbinden van afzonderlijke elementen tot een nieuw geheel. Anders dan bij filosofen is het doel van psychologen kennis te verkrijgen om de ontwikkeling van de ziel en het IK te begeleiden en tot harmonie te brengen. Zij achten een harmonieus IK noodzakelijk om zichzelf en de ander te leren kennen en zich te kunnen manifesteren in de sociale omgeving. Rawson voegt een uitbreiding daaraan toe door het spirituele aspect te benoemen, *'Through the 'I' we have acces to the spiritual realities of life'* (app.1,9). Wat genoemde wetenschappers tegelijkertijd bindt en scheidt van elkaar is ieders uitgesproken eigennuttige benadering van de ziel. Niet alleen hun theorieën zijn nauwelijks met elkaar te vergelijken, ook het bestuderen van hun werk levert volkomen andere wegen op (app. 2,2).

Freud hanteerde een drie-ledig model om de persoonlijkheid te beschrijven maar hij betrok de geestelijke wereld daar niet bij. Wel was hij de eerste die in zijn psycho-analytische theorie een aparte plaats voor het ego inruimde. Zijn persoonlijkheidsmodel bestaat uit:

- IK   - id of Es.
- EGO   - ego of Ich. Synoniem voor zelf.

BOVEN-IK - superego of Über-Ich, waarin een deelinstantie ik-ideaal of ego ideaal / Ich-Ideal (app.1,10).

Steiner beschrijft zijn mensbeeld met de bedoeling '*...geen betoog over de mens maar een middel om de lezer zelf zijn eigen wezen te laten ontdekken*' (Steiner1998: 6). In tegenstelling tot Freud betreft Steiner de wijsheid van het goddelijke wél in zijn mensbeeld. Hij gaat ervan uit dat de gehele mens bestaat uit drie delen waarvan elk deel ook weer uit drie onderdelen bestaat:

LICHAAM   1 - fysiek lichaam
                  2 - etherisch lichaam of levenslichaam
                  3 - zielelichaam

ZIEL   4 - gewaarwordingsziel
                  5 - verstandsziel
                  6 - bewustzijnsziel

GEEST   7 - geestzelf
                  8 - levensgeest
                  9 – geestesmens

Het IK plaatst Steiner in de ziel (app.1,11).

Jung plaatst in zijn persoonlijkheidstheorie (Jung 2001: 10) het IK in het centrum van het zelf. Het zelf is het overkoepelende en omvat het IK. Het IK is de complexe factor waarop alle bewustzijnsinhouden betrokken zijn. Volgens Jung (2001: 7) bestaat dat IK uit een somatische en een psychische basis. Met de somatische basis bedoelt hij alle lichamelijke gewaarwordingen, inclusief bewuste en onbewuste factoren. Met de psychische basis bedoelt hij het hele bewustzijnsveld maar ook de totale som van onbewuste inhouden zoals het geheugen, dromen en inhouden die ons volkomen onbewust blijven. Dat onbewuste deel acht hij van groot belang (Jung 2001:10). Voor hem ontstaat het IK uit een '*botsing van de somatische factor met de buitenwereld*' en '*ontwikkelt het zich uit verdere botsingen met zowel de buitenwereld als de innerlijke wereld*' (app.1,12). In zijn boek *Ik en Zelf* beschrijft hij op een buitengewoon ingewikkelde manier dat God en IK hetzelfde zijn: '*Hij is in ons, en wij in hem*' (Jung 2001: 44). Een belangrijke aanvulling hierop en tevens zijn verschil van mening met Freud vond ik in de Psychologische encyclopedie (app. 1,13). Daarin wordt duidelijk dat

Jung veel meer belang hecht aan de werkzaamheid van de onbewuste processen dan Freud. Hij ziet ze als de bron waaruit levenskracht en inspiratie geput worden door de mens en Freud beschouwt ze als seksuele drift.

Assagioli ontwikkelt vanuit een rijke culturele achtergrond de grondslag voor zijn psychosynthese door de onderlinge raakvlakken van geneeskunde, pedagogie en religie met elkaar te combineren. Hij benoemt zijn theorie als een 'ei-vormig' diagram van de menselijke geest. Dit schema van de innerlijke mens wordt nog steeds gebruikt in de psychosynthese. *'In dit 'ei' legt Assagioli duidelijk verband tussen werken met het onbewuste en de verwerkelijking van het Zelf'.*

(www.psychosynthese.nl/psychoassagioli2.html 2006: 3) Assagioli is met zijn wens de zelfstandige ontwikkeling van mensen te bevorderen te vergelijken met Steiner. Assagioli ziet *'zijn psycho synthese als een kader voor mensen die hun leven in vrijheid en eigen verantwoordelijkheid willen leiden, mensen die weigeren om zich passief over te leveren aan de willekeur van de psychische machten, die zich in hen roeren'.* (www.psychosynthese.nl/psychoassagioli2.html 2006: 3)

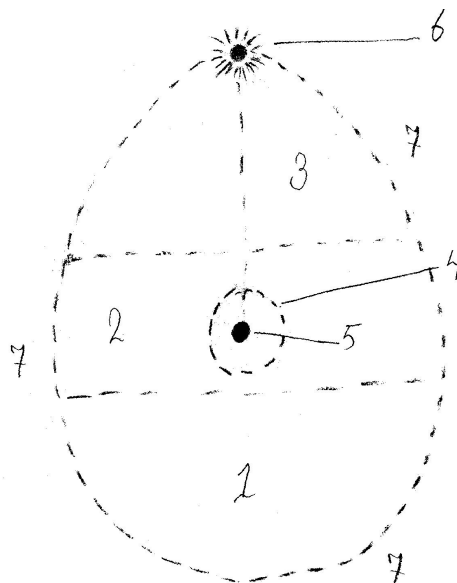

Fig.1
Het eivormige diagram van Assagioli

- 1 – Het lagere onbewuste
- 2 – Het midden onbewuste
- 3 – Het hogere onbewuste of bovenbewuste

- 4 – Het veld van bewustzijn
- 5 – Het bewuste zelf of 'IK'
- 6 – Het hogere Zelf
- 7 – Het collectieve onbewuste (app.1,14)

Het valt mij op hoezeer de psychologie worstelt om onzichtbare aspecten van het IK een naam en een plek te geven en daar erkenning voor te vinden. Steiner is er mijns inziens het beste in geslaagd en Freud het minste. Jung put zich uit en sleept de hele westerse en oosterse denkwereld erbij om erkenning te vinden en Assagioli houdt een plezierig en werkbaar midden zonder veel aanstoot te geven. Rawson (2003: 23) merkt op dat de filosofie al eeuwenlang worstelt met vragen rondom het IK maar noemt de psychologie niet. In plaats daarvan vertelt hij hoezeer de biologie het met het IK te stellen heeft. Elk organisme bezit een immuunsysteem dat onderscheid maakt tussen het eigen wezen en het niet-eigen wezen. Daarmee benoemt hij een aspect van het IK waaraan ik zelf niet heb gedacht maar dat wel een belangrijke aanvulling is. Bovendien lukt het hem om een brug te slaan tussen een biologische kijk op het IK en denkbeelden van Steiner en Jung door het proces te beschrijven waarmee het IK zich ontwikkelt en individualiseert waarbij ik Jungs 'botsing' herken en Steiners ontdekking van de belangrijke activiteit van het IK.

'The body of the 'I' is created by the on-going proces of environmental events interacting with maturationally generated behaviours. It engages with and masters control of the physical body, individualising it from the immune system up to being able to play a flute whilst walking on a tightrope. It adopts and adapts its social and intra-personal environment in individual ways.' (Rawson 2003: 31)

Ontwikkelingspsycholoog Dolph Kohnstamm onderzoekt (2005: 10) naar aanleiding van Jungs ervaringen met plotseling inzicht van zelfbewustzijn wanneer en hoe dergelijke inzichten doorbreken in de kinderjaren. Hij verzamelt daartoe ik-ervaringen die volwassenen als kind beleefden en plaatst ze in een ontwikkelingspsychologisch kader. Tijdens het schrijven en publiceren van zijn boek 'ontdekt' Kohnstamm de geestelijke, goddelijke of onzichtbare dimensie van het IK en belooft hij ons in zijn inleiding, om daar meer aandacht aan te besteden bij zijn volgende publicatie. Daarmee komt hij volgens mij tegemoet aan de behoefte van onze tijd om de brug te herstellen tussen het rationele denken en de erkenning van het spirituele deel van ons IK.

CONCLUSIE

De psychologische modellen en schema's zijn niet met de filosofische denkbeelden en begrippen te vergelijken maar vullen elkaar eerder aan tot een completer beeld van het IK waarvan nu nog een belangrijk deel ontbreekt. Het ontwikkelen en opvoeden van het IK in de dagelijkse praktijk is buiten mijn beschouwing gebleven en vraagt om vervolgonderzoek. Door de overweldigende hoeveelheid kennis van anderen, die ik verborgen in filosofische, theologische en psychologische theorieën aantrof, heb ik mij een weg moeten banen als door een woud, zijpaden verkennend om mijn eigen pad te vinden. Ik heb geleerd dat het IK belangrijk is als besturingssysteem dat niet alleen richting geeft aan lichamelijke processen vanuit het immuunsysteem, maar ook aan verstandelijke processen die ons doen en laten aansturen en bepalen hoe wij ons leven vormgeven in overeenstemming met een geestelijke oorsprong. Bij de meeste wetenschappers viel mij een pendelende beweging op tussen ons innerlijk en de kosmos. Diezelfde beweging herken ik in de weekspreuken voor het jaar van Rudolf Steiner (app1, 15) die hij maakte om juist die pendelende beweging gedurende het jaarverloop van de natuur in de ziel mee te beleven. De ziel waarin ons IK huist. Steiner laat dat spirituele jaar met Pasen beginnen. Het feest waarmee het mysterie van Golgotha wordt herdacht, de historische gebeurtenis die telkens opnieuw tijdens deze literatuurstudie opdook! Daarnaast trof ik opvallend vaak opvattingen over het IK aan in testamentaire werken van dichters en denkers. Een testament zie ik als het beste stukje van de ultieme waarheid die een mens zich heeft weten te veroveren tijdens zijn of haar leven en die hij ons als nalatenschap schenkt waarmee we verder kunnen. Eén van de mooiste voorbeelden van zo een artistiek testament laat Rainer Maria Rilke zien met zijn gedichtenbundel *Les Roses* (app.1,16). De gedichten hebben tevens het diepe verlangen van de mens om samen te vallen met zijn afgescheiden helft tot onderwerp. Elke roos die hij noemt in de vierentwintig gedichten kun je ook als IK of GOD lezen, Rilke's geschenk van zijn ultieme waarheid.

Voor de onderwijspraktijk vind ik het belangrijk meer bewustzijn van het IK te ontwikkelen. Niet om een ontwikkelingstaak toe te voegen waarvoor Kohnstamm (2005: 185) terecht huivert, maar om met kennis van zaken de ruimte en voeding te geven die het kind behoeft voor zijn IK-ontwikkeling. Luisteren naar het kind, zelfvertrouwen geven, het niet te vroeg beoordelen (toetsen) maar in een besloten

kinderwereld laten gedijen, het kind psychisch met rust laten om zijn gedachten in alle rust te laten rijpen, zijn voorwaarden voor die IK-ontwikkeling. Tijd in de natuur doorbrengen ondersteunt dat proces (Kohnstamm 2005: 183-184). Deze zaken kunnen we integreren in bestaande taken die daarmee kwalitatief verbeteren. Soesman benadrukt dit uitgebreid en voegt het grote belang toe van waarheid in woord, gebaar en materialen voor alle zintuigen en het IK-zintuig in het bijzonder (1998: 191). Op basis van deze literatuurstudie en gebruikmakend van de volgende 'modes' binnen deze Masterstudie wil ik onderzoeken op welke manier we klassikaal maar ook individueel met kinderen die hindernissen in hun leerproces ondervinden het IK tot ontplooiing kunnen brengen. Enerzijds door geschikte wegen naar zelfkennis te onderzoeken en daarbij het verband leren kennen tussen meditatie en het immuunsysteem om het IK te versterken. Anderzijds door de middelen te onderzoeken waarmee het IK de kans krijgt zich te ontplooiën tot een betrouwbaar en stevig besturingssysteem waarmee we de ander kunnen ontmoeten. Middelen zoals zintuigontwikkeling, motorische oefeningen, muzikale aspecten, schoonheid, specifieke aandacht en leren de ander echt te 'zien'. Het gevolg van deze zoektocht is dat niet alleen het aanvankelijk amorfe begrip tot een duidelijker beeld getransformeerd is, maar ook dat we ons gestamel over het IK toch met meer zelfvertrouwen mogen aanvaarden als iets dat er wellicht bij hoort en waarmee we het intiemste van een mens als in sluiers van ontzag en eerbied hullen om het te beschermen. Het IK is kwetsbaar, verstopt zich gemakkelijk en vraagt om met oog voor dit belangrijke aspect, elkaar met zorgvuldige aandacht bij te staan tijdens het ontsluiten. In de wereld van de juiste verhoudingen, de schoonheid en de waarheid komt het IK tevoorschijn (Soesman 1998: 200).

References

Assagioli, R. (2002), *Zelfontdekking en Psychosynthese*
Utrecht: Instituut voor Psychosynthese

Dunselman, R. (1995), *In plaats van ik. De verborgen werking van drugs*
Zeist: Uitgeverij Vrij Geestesleven

Geert Groote School 1, *Schoolplan 2004 - 2007*
Amsterdam: Geert Groote School

Jung, C.G. (2001), *Ik en zelf: Het ik - de schaduw, de syzygie: anima en animus - het zelf - Christus, een symbool van het zelf*
Rotterdam: Lemniscaat

Kohnstamm, D. (2005), *Ik ben ik: De ontdekking van het zelf*
Amsterdam: University Press. Amsterdam Academic Archive

Komrij, G. (1998)
In liefde bloeyende: de Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de twintigste eeuw in honderd en enige gedichten
Amsterdam: Bert Bakker

Lucebert (2004), *Verzamelde gedichten: Apocrief / de analfabetische naam (1952)*
Amsterdam: de bezige bij

Plato (1997), *Feest (Symposium) Gesprekken over liefde*
Vertaald door Koolschijn, G.
Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V.

Plato, (1992), *Schrijver*
Teksten gekozen en vertaald door Koolschijn, G.
Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker

Rawson, M. (2003: 67-93), *The Spirit of Human Evolution. Chapter 3 Anthroposophical Anthropology and the Developing Human Being: Spirit as a New Paradigm?*
Fair Oaks, CA 95628: AWSNA The Association of Waldorf Schools of Northern America
Gebruikmakend van e-mailkopie van Hoofdstuk 3 bladzij 1 - 39

Rilke, R.M. (2002), *De Rozen*
Baarn: Uitgeverij Ten Have

Schoo, H.J en Vervoort-Indorf, M. (1981), *Psychologische encyclopedie deel 1, 3, 4*
Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum

Soesman, A. (1998) *De twaalf zintuigen: Poorten van de ziel*
Zeist: Uitgeverij Vrij Geestesleven

Steiner, R. (1998), *Theosofie (1904)*
Uitgeverij Vrij Geestesleven / Zeist

Antroposofische weekspreuken, meditaties voor de weken van het jaar (1912/1913)
Zeist: Uitgeverij Vrij Geestesleven (1979)

Meditaties voor de weken van het jaar (1912/1913)
Zeist: Uitgeverij Vrij Christoffor (Tweede druk 2003)

Störig, H.J. (2006), *Geschiedenis van de Filosofie*
Utrecht. Uitgeverij het Spectrum

Van Dale, (1984), *Groot woordenboek der Nederlandse taal*
Utrecht / Antwerpen: Van Dale Lexicografie b.v.

Van Dale, (1984), *Groot woordenboek Engels-Nederlands - Nederlands-Engels*
Utrecht / Antwerpen: Van Dale Lexicografie

Wright, J.Lenore, (2006), *The Philosopher's I. Autobiography and the search for the self*
Albany: State University of New York Press

Zeijlmans, W. (1993), *De menselijke ziel*
Amsterdam: Uitgeverij Pentagon

Artikelen:

Otterspeer, W. (2006)
De Freud connectie
Volkskrant 15 december 2006:

World Wide Web Document

Komrij, G. '*Gerrit Komrij over Sonnet*'
[Online] <http://www.kb.nl/dichters/lucebert/lucebert-komrij2.html>
[12 augustus 2007]

Instituut voor Psychosynthese Nederland
'Roberto Assagioli, uitgebreide biografie'
[Online] <http://www.psychosynthese.nl/psychoassagioli2.html>
[12-12-2006]

Instituut voor Psychosynthese Nederland (2002)
Assagioli, R. '*Zelfontdekking en Psychosynthese*'
[Online] <http://www.psychosynthese.nl>
[12 augustus 2007]

www.sigmundfreud.nl '*Tijdtafel*'
[Online] <http://www.boom.nl>
[12 augustus 2007]

Appendix 1

(1,1)

Ron Dunselman (1995: 35)

'Zo zien we dat drugs in staat zijn om tijdelijk één of meerdere van drie krachten in de ziel op een bepaalde wijze op de voorgrond te plaatsen. Op die manier kunnen drugs de innerlijke uitdaging, die de emancipatie van onze zielegebieden denken, voelen en willen met zich meebrengt, voor ons oplossen, hetgeen bij herhaald gebruik het risico in zich draagt dat de kern van onze persoonlijkheid, ons ik, in toenemende mate buiten werking wordt gesteld en dat de drugs - en niet ons ik - de onderlinge verhouding en samenhang van ons denken, voelen en willen gaan bepalen. De drugs lossen dan de innerlijke uitdaging voor ons op en stellen zich in de plaats van ons ik, dat in meerdere of mindere mate wordt uitgeschakeld. Ons ik kan zich hierdoor in veel mindere mate ontwikkelen en zal op den duur steeds meer kracht tekort komen om denken, voelen en willen in samenhang te brengen, waardoor de verleiding en noodzaak om met behulp van drugs dit te doen alleen maar groter zal worden, met als uiteindelijk gevolg: drugsverslaving.'

(1,2)

Schoolplan Geert Groote School 1, Amsterdam. (2004-2007: 6)

'Worden wie je bent

Op de Geert Groote School willen we samen met ouders een aanzet geven tot de opvoeding van kinderen tot vrije, onafhankelijke mensen die zelfstandig kunnen denken. Kinderen die vrij zijn om hun eigen levensdoel te vinden, vrij om met respect met andere mensen om te gaan, vrij om hun eigen mening te vormen. Het opvoeden van kinderen tot vrijheid betekent niet dat kinderen alles mogen en niets moeten. Door middel van de leerstof proberen we het kind zich bewust te laten worden van zijn eigen levensmotief, zijn eigen vermogens en zijn eigen wil. Kernvragen die bij elk kind in de ontwikkeling voorkomen - als: wie ben ik, waar kom ik vandaan, wat kan ik, wat wil ik worden - spelen op de achtergrond in ons onderwijs mee. Het vrijeschoolonderwijs helpt het kind op deze vragen antwoorden te vinden door leer- en lesinhoud op een 'levende' wijze te brengen. zodat het kind zelf een weg kan vinden tot zijn levensdoel en met eerbied en verwondering in de wereld kan staan.'

(1,3)

Plato (427-347) Feest (Symposium) (1997: 33-37)

'Om te beginnen waren er bij de mensen drie seksen, niet twee zoals nu, de mannelijke en de vrouwelijke. Er was nog een derde bij, een mengvorm van die twee, waarvan nu de naam nog over is, zelf is hij verdwenen. Een manwif was toen namelijk niet alleen in naam maar ook in uiterlijk een eenheid, samengesteld uit beide, het mannelijke en het vrouwelijke. Nu bestaat het alleen nog maar als een scheldwoord. Verder was van ieder mens de vorm helemaal rond, met rug en zijden in een cirkel. Vier armen had hij, en evenveel benen als armen, en op een cirkelvormige hals

twee gezichten, in alle opzichten gelijk, en één schedel op de beide van elkaar afstaande gezichten, en vier oren, en twee schaamdelen en verder alles zoals je op grond hiervan wel kunt voorstellen. Hij liep ook rechtop zoals nu, naar welke kant hij maar wilde, en wanneer hij begon te rennen, deed hij net als acrobaten die met hun benen omhoog ronddraaiend salto's maken, waarbij ze zich dan met die acht ledematen van toen afzetten en in een cirkelbeweging snel vooruitschoten. Er waren dáárom drie van die seksen, omdat de mannelijke oorspronkelijk afstamden van de zon, de vrouwelijke van de aarde en de sekse die van beide iets had van de maan. omdat ook de maan iets van beide heeft. Ze waren dus rond, zichzelf en hun manier van voortbewegen, doordat ze leken op hun ouders. Nu waren ze enorm sterk en energiek en ze hadden het hoog in het hoofd en zo namen ze het op tegen de goden. Dat verhaal van Homerus over Efiates en Otus gaat over die mensen - dat ze probeerden de hemel in te klimmen om de goden aan te vallen. Zeus overlegde toen met de andere goden wat ze met hen moesten doen, en kwamen er niet uit. Ze konden hen moeilijk doden en hun ras net als de Giganten met de bliksem wegvagen, want daarmee werden dan hun eerbewijzen en de offers die de mensen hun brachten weggevaagd. Maar ze konden hen ook onmogelijk hun gang laten gaan. Met veel moeite heeft Zeus toen iets bedacht. "Ik geloof," zegt hij, "dat ik een middel weet om te zorgen dat de mensen blijven bestaan en tegelijk hun bandeloos gedrag staken. Ze moeten zwakker worden. Kijk, voorlopig zal ik ze," zei hij, "allemaal doormidden snijden. Dan zijn ze niet alleen zwakker, maar tegelijk nuttiger voor ons doordat hun aantal groter is geworden. Ze zullen zich rechtop verplaatsen, op twee benen, Als ze het dan nóg nodig vinden zich te buiten te gaan en niet bereid zijn zich rustig te houden, zal ik ze opnieuw," zei hij, "doormidden snijden, zodat ze op één been lopen, al hinkend." Nadat hij dat gezegd had, sneed hij de mensen doormidden, zoals je een kweepeer snijdt voor je hem inmaakt. Van ieder die hij doorsneed liet hij Apollo het gezicht met de helft van de hals omdraaien, naar de snee toe, zodat de mens zich beheerster zou gedragen doordat hij zag hoe er in hem gesneden was. De rest liet hij hem genezen. Apollo draaide het gezicht om en trok de huid van alle kanten samen naar wat nu de buik heet, net als een geldbuidel die je dichttrekt, waarbij hij één opening liet, die nu dus navel wordt genoemd. Verder streek hij alle rimpels glad en hij modelleerde de borstkas met zo'n instrument als een schoenmaker gebruikt om rond zijn leest de rimpels in het leer glad te strijken. Een paar liet hij er over, juist rond de buik en de navel, als herinnering aan wat vroeger is gebeurd. Toen het oorspronkelijke lichaam dus doormidden was gesneden, verlangde elke helft wanhopig terug naar de andere helft, en zij zochten elkaar op. Dan sloegen ze de armen om elkaar heen en grepen elkaar beet in hun verlangen om tot een eenheid te groeien. Zo stierven ze van honger en totaal gebrek aan activiteit, omdat ze niets apart van elkaar wilden doen. Wanneer een van de helften stierf en de andere achterbleef, zocht die achtergebleven helft een andere helft en greep die beet, of hij nu van zo'n hele vrouw een helft tegenkwam - wat wij nu vrouw noemen - of van een man, en zo kwamen ze de een na de ander om. Uit medelijden doet Zeus hun dan een ander middel aan de hand. Hij verplaatst hun schaamdelen naar de voorkant. Want tot dusver hadden ze ook die aan de buitenkant gehad en stortten ze hun zaad niet uit in elkaar, maar op de grond, net als de cicaden. Nu verplaatste hij die schaamdelen dus zo naar de voorkant en liet ze daardoor bij elkaar verwekken, door het mannelijke bij het vrouwelijke, om de volgende reden. Als bij dat beetpakken een man dan een vrouw trof, zou er door

hun seksueel contact nageslacht ontstaan, en tegelijk zou, als een mannelijke helft een mannelijke tegenkwam, het samenzijn tenminste tot verzadiging leiden. Ze zouden ermee ophouden, aan het werk gaan en zorgen dat ze in leven bleven. Zo langgeleden is dus de liefde voor elkaar in de mensen ontstaan. Die brengt hen in hun oorspronkelijke gedaante bijeen en probeert van twee één te maken om de menselijke natuur te genezen. Ieder van ons is dus een ontbrekende helft van een mens, omdat hij is doorgesneden als een schol: twee uit één. Zo is ieder altijd op zoek naar de helft die bij hem past.'

(1,4)

Störig (2006: 242)

'Groot is dat vermogen, dat mijn geheugen is: het is op de een of andere manier iets huiveringwekkends, mijn God, die diepe, onbegrensde veelvoudigheid! En dat geheugen is mijn geest, ben ik zelf! Wat ben ik dan, mijn God? Wat ben ik voor wezen? Leven ben ik, veelsoortig, veelvormig leven, leven van een geweldige onmetelijkheid! En zie, in de ontelbaar vele velden en grotten en holen van mijn geheugen, in ontelbare veelheid gevuld met ontelbaar veel dingen, die zich daar bevinden door hun beelden, zoals alles wat stoffelijk is, of door hun eigen aanwezigheid, zoals wetenschap en kunst, of door ik weet niet wat voor begrippen of merktekens, zoals de aandoeningen van de geest, die de geest, ook terwijl hij ze niet meer ondergaat, door het geheugen vasthoudt, aangezien alles wat zich daar bevindt zich in de geest bevindt - dáár, temidden van al die dingen loop ik heen en weer, vlieg ik her en der; ik dring er ook tussen, zover ik kan, en nergens is er een einde of een grens: zo groot en machtig is het geheugen, zo groot en machtig is het leven in de mens, die aan de dood onderhevig leeft.'

(1,5)

Wright (2006: 90)

'All instincts that do not discharge themselves outwardly turn inward - this is what I call the internalization of man: thus it was that man first developed what was later called his 'soul'. The entire inner world, originally as thin as if it were stretched between two membranes, expanded and extended itself, acquired depth, breadth, and height, in the same measure as outward discharge was inhibited.'

(1,6)

Wright (2006: 101)

'Barnes, however, prefers to focus the inquiry into the self directly upon her life experiences, obliquely connecting her venture in existential autobiography to psychoanalysis. Her autobiography is no less radical than these two famous French philosophers.' (Sartre, De Beauvoir)

(1,7)

Wright (2006: 107)

Introspectie, Innerlijke zelfwaarneming: Kijken binnen het eigen zelf en het eigen leven; herinneren van ervaringen, gedachten en gevoelens die de ervaringen een eigen karakter verleent.

Retrospectie, Terugblik: Terugkijken op zichzelf en het eigen leven; verbanden leggen tussen ervaringen in een ononderbroken samenhangende reeks of in een opeenvolgende, vastbesloten volgorde.

Alterspectie, Kijken buiten en achter zichzelf en het eigen leven en zich daarbij voorstellen dat het IK een willend (Nietzsche) of een vervreemd (Sartre/Barnes) ander is.

(1,8) .

Rawson (2003: 21)

'A second pathway 'within' leads to altered states of consciousness, states which have played a very significant role in human culture but which rationalism tries to suppress and which anthroposophy tries to accompany with a conscious understanding of the path 'within' and inner preparation such as that described by Rudolf Steiner in 'Knowledge of the Higher Worlds'.

(1,9)

Rawson (2003: 30)

'Just as the brain is the centre of the bodily organisation, the 'I' is the centre of the soul. Through the 'I' we have access to the spiritual realities of life. When an individual's thoughts and deeds are motivated out of an experience of self-existent truth, that means being entirely free of any self-determined sympathies, the 'I' becomes the inner soul of the soul. At this point the individual can begin to experience the truth directly. Spiritual insight leads to the need for inner development and arises out of it. The human drive to develop, something absent in animals, is an expression of the spiritual within the human being.'

(1,10)

Psychologische Encyclopedie deel 3 (1981: 680)

Het id wordt gezien als de bron van strevingen, verlangens en driften. Hieruit ontspruit de energie voor al het psychisch functioneren. Wat er met deze 'driftenergie' gebeurt, kan gewijzigd worden door het ego, al dan niet onder invloed van superego en de buitenwereld.

...Als functies van het ego zag Freud het verkrijgen van beheersing over het driftleven en het beslissen over de vraag of bepaalde aandriften wel of niet direct bevredigd kunnen worden. Andere ego-functies zijn het kennis nemen van de buitenwereld via de zintuigen, het geheugen, het vermijden van extreme prikkels uit de buitenwereld, het omgaan - via aanpassing - met gematigd sterke prikkels en het al handelend doelmatig en tot eigen voordeel veranderen van de omgeving. Het superego heeft binnen het structurele model tot taak het gedrag goed of af te keuren (het is in grote lijnen vergelijkbaar met wat in de omgangstaal het 'geweten' heet), terwijl het ik-ideaal als speciaal onderdeel van het superego de innerlijke idealen vertegenwoordigt.

Een belangrijke functie van het ego is de omgang met driftimpuls en met eisen van het superego en prikkels uit de buitenwereld, die innerlijke conflicten of angsten kunnen veroorzaken. Voor de vervulling van deze functies beschikt het ego volgens Freud over een aantal afweermechanismen, waarmee bepaalde

intenties, zintuiglijke indrukken en gevoelens aan de bewuste zelfwaarneming onttrokken kunnen worden.

(1,11)

Steiner Theosofie (1998: 53-55)

- a - fysiek lichaam*
- b - etherisch lichaam of levenslichaam*
- c - zielelichaam*
- d – gewaarwordingsziel*
- e – verstandsziel*
- f – bewustzijnsziel*
- g – geestzelf*
- h – levensgeest*
- i - geestemens*

Het zielelichaam (c) en de gewaarwordingsziel (d) vormen in de aardse mens een eenheid; hetzelfde geldt voor de bewustzijnsziel (f) en het geestzelf (g). Daardoor bestaat de aardse mens uit zeven delen:

- 1 het fysieke lichaam*
- 2 het etherische of levenslichaam*
- 3 het gewaarwordend zwellichaam*
- 4 de verstandsziel*
- 5 de van geest vervulde bewustzijnsziel*
- 6 de levensgeest*
- 7 de geestemens*

In de ziel flitst het 'ik' op, het ontvangt de inslag uit de geest en wordt daardoor tot drager van de geestemens. Daardoor neemt de mens deel aan de 'drie werelden' (de fysieke wereld, de zielewereld en de geestelijke wereld). Door het fysieke lichaam, het etherische lichaam en het zielelichaam wortelt hij in de fysieke wereld en door het geesteszelf, de levensgeest en de geestemens bloeit hij in de geestelijke wereld op. Maar de stam, die naar de ene kant wortelt en naar de andere kant bloeit, dat is de ziel zelf. (p.53) .... De delen van de ziel zijn helemaal niet zo scherp van elkaar gescheiden als die van het lichaam; ze doordringen elkaar in diepere zin.' (p.54) ... - Op grond van dit alles kunnen we ook de volgende indeling van de mens geven:

- 1 fysiek lichaam*
- 2 levenslichaam*
- 3 astraal lichaam*
- 4 het ik als kern van de ziel*
- 5 geesteszelf als omgevormd astraal lichaam*
- 6 levensgeest als omgevormd levenslichaam*
- 7 geestemens als omgevormd fysiek lichaam'*

(1,12)

C.G. Jung. Ik en Zelf (2001: 9)

'het Ik ontstaat uit een botsing van de somatische factor (het lichaam) met de buitenwereld. Zodra dit IK eenmaal als subject bestaat, ontwikkelt het zich uit verdere botsingen met zowel de buitenwereld als de innerlijke wereld.'

Jung (2001:10) stelt voor: *'de aanwezige, maar niet volledig te vatten totale persoonlijkheid het ZELF te noemen. Het IK is volgens onze definitie aan dit ZELF ondergeschikt, en verhoudt zich daartoe als een deel tot het geheel...En precies zoals uiterlijke omstandigheden op ons afkomen en onze vrijheid beperken, zo gedraagt ook het ZELF zich tegenover het IK als een objectief gegeven, waaraan onze vrije wil niet zomaar iets kan veranderen.'*

(1,13)

Psychologische encyclopedie deel 1 (1981: 37)

'Meer nog dan de psychoanalytische theorie van Freud is Jungs psychologie toegespitst op de werkzaamheid van onbewuste processen.' (p.37)

De libido, het door Freud voorgestelde begrip van een sexuele drift, werd door Jung in bredere zin opgevat als een algemene levenskracht; de vitaliteit die aan alle uitingen van de levende natuur - dus ook van de mens - ten grondslag ligt. (p.37) *'Voorts zag Jung het onbewuste niet als een 'aanhangsel' van het bewustzijn (als het verdrongen deel daarvan) maar als een rijke moederbodem waaruit het bewustzijn was opgebloeid. Dit menselijk bewustzijn is niet louter individueel, maar bevat delen die alle mensen gemeen hebben. Het leven wordt volgens Jung gevoed door de krachten van het onbewuste, waaruit nieuwe inzichten ontstaan en inspiratie geput wordt.'* (p.38)

(1,14)

Roberto Assagioli (2002: 4-7)

'1 – Het lagere onbewuste. Dit omvat:

* De elementaire psychologische werkzaamheden die het lichamelijk leven besturen; de intelligente coördinatie van de lichamelijke functies.

* De fundamentele instincten en primitieve drijfveren.

* Vele complexen, geladen met intense emoties.

* Dromen en inbeeldingen van inferieure soort.

* Lagere, onbeheerste parapsychologische processen.

* Verschillende pathologische uitingen, zoals fobieën, bezetenheid, dwangneurosen, paranoïde waanvoorstellingen.

2 – Het midden onbewuste

Dit is opgebouwd uit psychologische elementen van dezelfde soort als ons waakbewustzijn en is gemakkelijk voor dit laatste toegankelijk. In dit innerlijke gebied worden onze verschillende ervaringen verwerkt; de gewone activiteiten van ons denken en onze verbeeldingskracht worden hier met zorg uitgewerkt en ontwikkeld in een soort psychologisch wordingsproces, voordat zij geboren worden in het licht van ons bewustzijn.

3 – Het hogere onbewuste of bovenbewuste

Vanuit dit gebied ontvangen wij onze hogere intuïties en inspiraties – artistieke, filosofische of wetenschappelijke – ethische impulsen en aansporingen tot menslievende en heldhaftige daden. Het is de bron van de hogere gevoelens zoals onbaatzuchtige liefde, van genie, en van de staat van contemplatie, verlichting en extase. In dit gebied bevinden zich latent de hogere psychische functies en geestelijke energieën.

4 – Het veld van bewustzijn

Deze term – die wetenschappelijk niet geheel juist is, maar voor praktische doeleinden duidelijk en gemakkelijk – wordt wel gebruikt voor dat deel van onze persoonlijkheid waarvan wij ons rechtstreeks bewust zijn: de onophoudelijke stroom van gewaarwordingen, beelden, gedachten, gevoelens, begeerten en impulsen die wij kunnen waarnemen, analyseren en beoordelen.

5 – Het bewuste zelf of ‘IK’

Het ‘Zelf’, dat wil zeggen het punt van zuiver zelfbewustzijn, wordt dikwijls verward met de hierboven beschreven bewuste persoonlijkheid, doch is in werkelijkheid iets heel verschillends. Men kan dit door middel van een zorgvuldige ‘introspectie’ vaststellen. Aan de ene kant zijn er de steeds wisselende inhouden van ons bewustzijn (aandoeningen, gedachten, gevoelens ect.), aan de andere kant is er het ik, het zelf, als middelpunt van ons bewustzijn. Vanuit een zeker gezichtspunt kan men dit onderscheid vergelijken met het verschil dat er bestaat tussen het witte, verlichte gedeelte van een scherm en de verschillende beelden die erop geprojecteerd worden. Maar de doorsne mens en zelfs vele ontwikkelde en intelligente mensen nemen niet de moeite om zichzelf gade te slaan en zulk onderscheid te maken; zij laten zich aan de oppervlakte van hun ‘gevoels- en gedachtenstroom’ meedrijven en vereenzelvigen zich met de opeenvolgende golvingen daarvan, met de steeds veranderende inhouden van hun bewustzijn.

6 – Het hogere Zelf

Het bewuste zelf is meestal niet alleen ondergedompeld in de voortdurende stroom van psychologische inhouden, maar schijnt ook geheel te verdwijnen, b.v. als wij inslapen, als wij flauwvallen, als wij het bewustzijn verliezen, wanneer wij ons onder de werking van een verdovend middel bevinden of onder invloed staan van een hypnotiseur. En als wij wakker worden, komt ons zelf dan weer op een geheimzinnige wijze tevoorschijn – wij weten niet hoe en waar vandaan – een feit dat bij nadere beschouwing bepaald raadselachtig en verontrustend is. Dit leidt ons ertoe aan te nemen dat het weer-tevoorschijn-komen van het bewuste zelf of ego te danken is aan het bestaan van een permanent centrum, van een wáár Zelf dat zich erachter of er ‘boven’ bevindt. (Het hoger zelf moet op geen enkele wijze verward worden met het super-ego van Freud, dat geen werkelijk zelf is, maar volgens Freud’s theorie een constructie, een kunstmatig product. Het is ook verschillend van ieder ‘fenomenologische’ opvatting van het zelf of ego.) Er bestaan verschillende manieren waarop de werkelijkheid van dit Zelf vastgesteld kan worden. Er zijn vele personen geweest die, meer of minder tijdelijk, een bewuste realisering van het Zelf hebben bereikt, met een voor hen even grote mate van zekerheid als een ontdekkingsreiziger ervaart, die een tevoren onbekend gebied heeft verkend. Vermeldingen van zulke ervaringen kan men

aantreffen in Bucke's *Cosmic Consciousness*, in Ouspensky's *Tertium Organum*, in Underhill's *Mysticism* en in andere boeken. Een bewustwording van het Zelf kan ook bereikt worden door toepassing van bepaalde psychologische methoden; waaronder Jung's 'individuatieproces', Desolle's 'reve éveillé', technieken van Raja Yoga ect. Een verder bevestiging vinden wij bij filosofen als Kant en Herbart, die een duidelijk onderscheid maken tussen het empirisch ego en het noumenale of werkelijke Zelf. Dit Zelf staat boven en blijft onaangedaan door de vloed van de 'gevoels- en gedachtenstroom' of de lichamelijke condities; het persoonlijke bewuste zelf moet men slechts als zijn afspiegeling beschouwen, als het ware een projectie ervan in het vlak van de persoonlijkheid. In het huidige stadium van psychologisch onderzoek is er nog weinig definitiefs bekend betreffende het Zelf, maar de belangrijkheid van dit tot synthese brengende centrum techtvaardigt zeer zeker een verder onderzoek.

7 – Het collectieve onbewuste

Mensen zijn geen geïsoleerde wezens, zij zijn geen 'monaden zonder venster', zoals Leibniz meende. Zij kunnen zich op bepaalde tijden subjectief alleen voelen staan, maar de extreem-existentialistische opvatting is niet juist; zowel uit psychologisch als uit geestelijk oogpunt bekeken.

De buitenste ovale lijn van het diagram moet men zien als een 'afbakening' maar niet als een 'afscheiding'. Men zou hem kunnen beschouwen als een analogie van het vlies dat een cel begrenst, waarbij tegelijkertijd een voortdurende actieve uitwisseling met het gehele lichaam waartoe de cel behoort, gehandhaafd blijft. Processen van psychologische 'osmose' vinden voortdurend plaats, zowel met andere menselijke wezens als met de gehele psychische omgeving.

(1,15)

Steiner (2003: derde week)

Derde week

*Het groeiend mensen-ik,
zichzelf vergetend,
maar zijn oorsprong weer indachtig,
spreekt tot het heelal:
In u vind ik, mijzelf bevrijdend
van banden van mijn eigenheid,
de oergrond van mijn ware wezen.*

*Het groeiend ik van de mens spreekt tot de wereld: ik vind mijn ware zelf in jou,
door van mijn eigenheid los te komen.*

Steiner (1979: vijftigste week)

Vijftigste week

*Zo spreekt tot het mensen-ik,
zich machtig openbarend
en zijn wezens-eigen kracht bevrijdend,
de wordingsvreugd van het wereld-zijn:
In U mijn leven dragend
vanuit zijn toverban,
bereik ik pas mijn ware doel.*

(1,16)
Rilke (2002: 36-37)

Rose XVII

*C'est toi qui prépares en toi
plus que toi, ton ultime essence.
Ce qui sort de toi, ce troublant émoi,
c'est ta dance.*

*Chaque pétale consent
et fait dans le vent
quelques pas odorant
invisibles.*

*O musique des yeux,
toute entouré d'eux,
tu deviens au milieu
intangibile.*

Roos XVII

*Jij bent het die in jou bereidt
wat meer is dan jezelf, je ware wezen.
Wat uitgaat van jou, deze ontroering
die vervoert,
het is je dans.*

*Elk bloemblad stemt in
en zet in de wind
een paar geurende passen
onzichtbaar.*

*O ogenmuziek,
door al ogen omringd
word je in het midden
ontastbaar.*

Rainer Maria Rilke (1875 - 1926)
Les Roses (192

Appendix 2

(2,1)

Sigmund Freud - Freiberg (nu Pribor in Moravië) uit Joodse ouders 6 mei 1856 - Londen Hampstead 23 september 1939.

Met zijn ouders verhuist hij in 1860 naar Wenen. Daar gaat hij naar school, slaagt cum laude en besluit medicijnen te gaan studeren nadat hij verhandelingen van Goethe en Darwin had gelezen. Zijn belangstelling gaat meer uit naar neurologisch onderzoek dan naar de psychiatrie. Omstandigheden noodzaken hem in het Algemene Ziekenhuis van Wenen te gaan werken waar zijn belangstelling voor de neuropathologie gewekt wordt die hem naar Parijs voert. Daar leert hij gevallen van hysterie kennen en de gevolgen van hypnose en suggestie. Via Berlijn komt hij terug in Wenen waar hij trouwt en zijn privé praktijk opent in 1886. Vanaf dat moment is Wenen zijn vaste woonplaats waar hij werkt en internationaal aanzien verwerft totdat hij moet vluchten voor de nazi's in 1938. Als een oude, zieke man vestigt hij zich in Londen en overlijdt hij een jaar later.

Rudolf Steiner - Kraljevec (toen Hongarije nu Kroatië) uit Oostenrijkse ouders 27 februari 1861 - Dornach 30 maart 1925.

Zijn jeugd jaren brengt hij op het platteland door maar hij gaat vanaf 1872 naar school in Wenen. Daarna studeert hij aan de Technische Hogeschool, krijgt opdracht om Goethe's natuurwetenschappelijke geschriften uit te geven en van commentaar te voorzien, wordt privé onderwijzer, publiceert over Goethe, Nietzsche, literatuur, politiek en wetenschappelijke thema's, promoveert tot doctor in de filosofie, doceert literatuur, geschiedenis en spreekvaardigheid. Hij wordt uitgenodigd om het voorzitterschap van de theosofische vereniging in Duitsland op zich te nemen. Rond 1900 geeft hij de eerste voordrachten over zijn geesteswetenschappelijke inzichten en zijn eerste antroposofische basiswerk *Theosofie* verschijnt in 1904. Vanaf dat moment geeft hij voordrachten en publiceert hij over alle mogelijke onderwerpen in verband met antroposofie. In 1913 begint de bouw van het eerste Goetheanum in Dornach in Zwitserland, het internationale centrum voor de antroposofische beweging die is ontstaan. Ondanks de 1^e Wereldoorlog wordt hieraan doorgebouwd. Hij begint aandacht te vragen voor de noodzaak van fundamentele sociale hervormingen in Duitsland en Oostenrijk. In 1922 wordt het houten tempelcentrum in brand gestoken en wordt meteen begonnen met een betonnen gebouw ervoor in de plaats te zetten. Op 30 maart 1925 sterft Steiner in Dornach.

Carl Gustav Jung - Kesswill (Zwitserse domineeszoon en mogelijke nazaat van Goethe) 26 juli 1875 – Bollingen of Küsnacht 6 juni 1961.

In 1900 werd hij assistent van de beroemde psychiater Eugen Bleuler in het Burghölzli ziekenhuis van Zürich, waar hij zich met hypnose en posthypnotische verschijnselen bezighield en zijn belangstelling ontwikkelde voor de onbewuste processen. Van 1905 tot 1913 doceerde hij aan de universiteit van Zürich. Van 1906 tot 1913 stond hij in contact met Freud die hem als zijn kroonprins, zijn opvolger in de psychoanalytische theorie

beschouwde. Hun verschil van opvatting over het onbewuste zorgde voor een definitieve breuk waarna Jung zijn analytische psychologie ontwikkelde. Vanaf 1920 reisde Jung over de hele wereld om uiteenlopende godsdiensten en culturen te bestuderen die van invloed zijn op zijn werk, vooral op zijn theorie van het collectieve onbewuste.

Roberto Grego Assagioli – Venetië (Joodse ouders) 27 februari 1888 - Florence 1974. Assagioli leerde in zijn jeugd veel talen spreken; Naast Italiaans en Hebreeuws, Latijn, Grieks, Frans, Duits, Engels, Russisch en in zijn studententijd Sanskriet. Invloeden van Plato en Dante Alighieri - Divina Comedia zijn in de psychosynthese duidelijk aan te wijzen - beide schrijvers zijn levenslang een bron van inspiratie voor hem. Zijn moeder werd theosofoe. De synthese van Griekse, humanistische en religieuze ideeën, die in de grote kunstuitingen van Florence en Venetië resulteerde, wekte zijn bewondering voor beeldende kunst en muziek. Een dergelijke synthese probeerde hij ook in zijn werk te scheppen: de psycho synthese.

(2,2)

Freuds werk leest bijna als een roman, hij inspireert er zelfs vele kunstenaars mee. Steiner neemt je mee als een inwijdeling op weg naar inzichten in de mysteries van het leven. Ik ervaar het als een kwelling om Jung te lezen maar de moeizame informatie overdracht loont zeer. Zo verleidelijk helder en meeslepend Freud zijn theorie kloek neerzet en je toch met een duister totaalbeeld achterlaat, zo'n lijdensweg is het om Jung te volgen in zijn uiteenzettingen en worstelingen met vele andere wetenschappers en denkers. Maar voor de doorzetter en volhouder brengt hij een beduidend complexer en genuanceerder beeld van de psychische mogelijkheden. Een beeld waarin het licht van de eeuwige waarheid en geluk schijnt! Assagioli, zijn vrolijke en warme persoonlijkheid straalt door de woorden heen die hij op veler verzoek maar met grote tegenzin voor ons opschreef. Hij toont ons het grote belang van harte warmte en zin in het leven.